

Позитивний досвід інституту парламенту Республіки Білорусь для України – концептуальний підхід

Л.І. Баликіна
асистент кафедри
конституційного,
адміністративного та
міжнародного права,
ВНЗ «Університет
економіки та права
«КРОК»

У статті досліджено особливості структури і функціонування парламентів України та Республіки Білорусь, вплив інституту парламенту на розвиток парламентаризму в цих країнах.

В статье исследованы особенности структуры и функционирования парламентов Украины и Республики Беларусь, влияние института парламента на развитие парламентаризма в этих странах.

The article investigates the features of the structure and functioning of the Parliament of Ukraine and the Republic of Belarus, the impact of the Institute of parliament on parliamentary development in these countries.

Ключові слова: парламент, парламентаризм, форма держави, структура парламенту, організація влади, вибори.

Постановка проблеми

З часу зародження інституту держави людство намагається виробити ідеальну модель державного устрою, за якого існував би баланс загального й особистого блага, загальнонаціональних та індивідуальних інтересів. Для досягнення цієї мети випробувано різні форми держави і політичних режимів: монархії та республіки, олігархії й демократії, деспотії та диктатури. Змінювалась система державних органів та повноваження, замість виборності їх населенням застосовувався принцип призначення, варіювався ступінь участі народу в державно-громадських справах. Історичний досвід для сучасного парламентаризму є безцінним, у тому числі, для молодих демократій, якими є, зокрема, Україна та Білорусь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Визначення ролі та місця парламенту в державно-правовому процесі певної країни є нагальним питанням, тому багато вітчизняних і зарубіжних учених досліджують його, а саме: В. Бажанов, А. Вишневський, О. Горелик, В. Журавський, С. Марцупль, К. Новика, Л. Окуньков, І. Юхо та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на цілу низку досліджень з проблеми парламентаризму, є певні спірні моменти та зумовлені цим труднощі, пов'язані із застосуванням принципів парламентаризму в державно-правовій практиці. Необхідно дослідити специфіку організації та функціонування парламенту Республіки Білорусь, щоб запозичити позитивний політико-правовий досвід для України та врахувати всі небезпеки, що можуть виникнути на шляху формування правової держави.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розкриття ролі та місця інституту парламенту в державно-правовому процесі в Україні та Республіці Білорусь, визначення позитивних моментів запровадження парламентаризму, а також перешкод, що виникають на шляху утвердження демократичних держав.

Виклад основного матеріалу дослідження

Конституцією України в розділі IV [1, ст. 75] визначено, що єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України. Його конституційний склад становить 450 народних депутатів України, які обираються на основі

загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на чотири роки. «Вибори депутатів здійснюються на засадах пропорційної системи з обранням депутатів у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків політичних партій» [2, ч. 3, ст. 1].

Верховна Рада України працює сесійно в порядку, що визначається Законом України «Про регламент Верховної Ради України» [3]. Чергові сесії починаються в перший вівторок лютого і перший вівторок вересня кожного року. Рішення Верховної Ради України приймаються виключно на її пленарних засіданнях шляхом голосування особисто народними депутатами України.

Конституцією України [1, ст. 85] до повноважень Верховної Ради віднесено понад 36 їх основних видів, серед яких передбачено законодавчі, установчі та контрольні повноваження. Парламент приймає закони, має право вносити зміни до Конституції України в передбаченому порядку, затверджує державний бюджет, визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, призначає і звільняє з посади керівників республіканських органів державної влади, здійснює контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України та здійснює інші повноваження, які відповідно до Конституції України віднесені до його відання.

Право законодавчої ініціативи надано Президенту України, народним депутатам, Кабінету Міністрів та Національному банку України [1, ст. 93]. Прийняті закони подаються на підпис Президенту України. Підписаний ним закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Верховна Рада обирає зі свого складу Голову Верховної Ради України, першого заступника і заступника, а також затверджує перелік комітетів, що здійснюють законопроектну роботу, обирають голів цих комітетів. Верховна Рада може створюва-

ти тимчасові спеціальні комісії для підготовки та попереднього розгляду питань.

Діяльність Верховної Ради України не позбавлена певних недоліків.

Не завжди прийняті закони відповідають належному рівню, не встановлено принцип черговості суспільних відносин, що мають регулюватися законом, не визначено пріоритетні напрями законотворчості, що давало б змогу вирішувати найбільш актуальні проблеми. На сьогодні відсутня загальнодержавна стратегія системи законодавства. Україна потребує нових законів для регулювання діяльності політичних партій, профспілок; немає законів про соціальне партнерство, проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій; втілення конституційного принципу суду присяжних. Більшість законів, які приймає Верховна Рада – це доповнення чи зміни до чинного законодавства, закони про ратифікацію міжнародних договорів.

Варто звернути увагу на ототожнення інститутів представництва з діяльністю законодавчого органу державної влади. У Конституції України представницький характер Верховної Ради не закріплено. Варто погодитися з тезою В. Журавського, який, ретельно аналізуючи теоретико-правові аспекти розвитку парламентаризму в Україні на сучасному етапі, стверджує, що, «говорячи про представницький характер парламенту, слід застерегти від визначення парламенту як єдиного представницького органу» [4, с. 86]. Ця теза є справедливою лише в тому разі, якщо в державі існує тільки один загальнонаціональний орган державної влади, що формується безпосередньо народом. Однак згідно з чинною Конституцією України [1, ст. 103], крім парламенту (Верховної Ради України), шляхом загальнонаціональних виборів формується й інститут глави держави. Дискусії з приводу зміни, доповнення ст. 75 Конституції України тривають, і точок зору є багато.

Верховній Раді властиві, окрім законодавчої, ще три функції: представницька, установча та контрольна. Отримавши «представницький мандат» на виборах, депутати зобов'язані втілювати суспільні

інтереси через прийняття певних законів. Таким чином, Верховній Раді необхідно, з одного боку, врахувати різні політичні позиції, а з іншого – досягти шляхом голосування реалізації загальної волі, політичної єдності народу України.

Складною є проблема запровадження двопалатного парламенту (бікамералізму) в Україні. Така структурна перебудова потребує ретельного дослідження, однак перехід до двопалатного парламенту надасть нового поштовху парламентаризму в державі.

Але вищезазначене не буде запроваджено без відкритості, прозорості влади, що є однією з найважливіших проблем. Суспільство зацікавлене в отриманні інформації стосовно діяльності владних структур, що є його прямим конституційним правом. Депутати повинні надавати звіти про те, як виконують свої обіцянки та доручення виборців.

У Конституції Республіки Білорусь правовий статус органів законодавчої влади визначено в розділі IV, главі 4 «Парламент – Національні збори» [5]. Парламент є представницьким і законодавчим органом, а за своєю структурою складається з двох палат – Палати представників і Ради Республіки.

Палата представників обстоює інтереси всіх громадян країни, коло питань її діяльності означено в ст. 97 Конституції Республіки Білорусь.

Рада Республіки є палатою територіального представництва і здійснює поряд із законодавчою функцією ряд інших повноважень, перелік яких міститься в ст. 98 Конституції. Діяльність Ради Республіки спрямована на забезпечення прийняття більш якісних, ретельно опрацьованих законів.

«Термін повноважень Парламенту – чотири роки» [5, ст. 93]. Нижня палата Парламенту – Палата представників – складається зі 110 депутатів, яких обирають громадяни країни. Верхня палата Парламенту – Рада Республіки – є органом територіального представництва і складається з 64 членів, 56 з яких обираються на 4-річний термін на основі непрямого виборчого права депутатами місцевих Рад депутатів

Республіки Білорусь від шести областей і міста Мінськ; 8 членів Ради Республіки на такий же строк призначаються президентом.

Зі свого складу палати обирають відповідно Голову Палати представників і його заступника, а також голову Ради Республіки та його заступника, які ведуть засідання і відають внутрішнім розпорядком палат. Крім того, палати зі свого складу обирають постійні комісії та інші органи для ведення законопроектної роботи, представницького розгляду і підготовки відповідних питань.

Палати Парламенту збираються на дві чергові сесії на рік: перша відкривається 2 жовтня, її тривалість не може бути понад 80 днів; друга – 2 квітня, тривалість її роботи не може бути більше 90 днів.

У Конституції Республіки Білорусь визначено повноваження Палати представників і Ради Республіки, а також порядок прийняття законодавчих актів. Право законодавчої ініціативи надано Президентові, депутатам Парламенту, Уряду, а також громадянам, які мають виборче право, у кількості не менше 50 тис. осіб, що реалізується в Палаті представників [5].

Рішення Палати представників приймаються у формі законів і постанов з питань розпорядницького та контрольного характеру, а Ради Республіки – у формі постанов. Рішення палат приймаються більшістю голосів від повного складу палат, якщо інше не передбачено Конституцією. Голосування в палатах Парламенту відкрите і здійснюється особисто депутатами або членами Ради Республіки.

Будь-який закон за загальним правилом спочатку приймається Палатою представників, а потім схвалюється Радою Республіки. Знехтуваний Радою Республіки закон вважається прийнятим Палатою представників за умови, що за нього проголосувало не менше 2/3 повного складу Палати.

Порядок діяльності обох палат, їх органів, депутатів Палати представників і членів Ради Республіки визначається регламентами палат, які підписуються їх головами.

У Республіці Білорусь на сьогодні в інституційному плані найбільш виправданою є двопалатна система законодавчої вла-

ди. Пріоритетний напрям удосконалення цього інституту в Білорусі – збільшення реального обсягу його повноважень, перетворення трибуни Парламенту на справжній форум для розроблення та обговорення стратегії розвитку країни, всіх ключових складових внутрішньої та зовнішньої політики держави. Надзвичайно важливим є розширення функцій контролю Парламенту за державними інституціями та всією виконавчою владою. Істотного значення набуває вплив Парламенту на виконавчу владу. У першу чергу логічно постає питання про право Парламенту Республіки Білорусь, з чітко окресленими механізмами, регулярно заслуховувати доповіді та звіти представників виконавчої влади про їх програми та політику. Наступний елемент – реальна можливість створювати спеціальні комісії, проводити розслідування діяльності вищих посадових осіб. Найважливіший крок – передача Національним зборам Білорусі права призначати голову Національного Банку. Контрольні функції Парламенту істотно розширилися б при переході до нього права призначення голови Державного контролю та Генерального прокурора. Бажано, щоб призначення Ради Міністрів Білорусі відбувалося після узгодження з вищим законодавчим органом. Таким чином були б досягнуті необхідні суспільству стабільність і узгодженість внутрішньої та зовнішньої політики країни.

Дуже важливий комплекс питань пов'язаний із формуванням ефективної структури Парламенту Білорусі, профільних комісій і підкомісій. У діяльності Парламенту надзвичайно важливою є наявність публічної законодавчої дискусії – теле- і радіотрансляції парламентських засідань, що дає можливість виявити політичний талант кожного з парламентаріїв і має виключне громадське значення. Законодавча дискусія дає змогу:

а) розширити інформаційну основу прийняття рішень, що надзвичайно важливо для формулювання концепцій і програм;

б) істотно стимулює позитивні дії виконавчої влади, як в оперативному, так і концептуально-стратегічному аспектах;

в) стримує виконавчу владу – президента, міністрів, суддів від можливих зловживань, відхилень від законів, перевищення службових повноважень та ін.

В умовах сучасної Білорусі ключовим елементом залишається проблема легітимного формування Парламенту, прозорість виборчої процедури. Справедливі вибори влади – ядро демократії, ключовий елемент міцної організації сучасних суспільств. З давніх часів на білоруських землях, як зазначав І. Юхо, застосовувався принцип демократичного формування влади, причому, як правило, з поділом її на три гілки – законодавчу (Міське Віче, Сейм), виконавчу (князь, місцеві адміністрації) і судову (Вищі суди – Хазяйський, Панов-Радий, Трибунал; місцеві суди – замковий, земський, Падкаморські, копиця, войтавска-лавнічи) [6, с. 53].

На думку білоруського вченого І. Саверчанка, у перспективі виправдано домагатися і постійно зберігати виборність законодавчої, виконавчої та судової влади, що співпрацюють, але мають юридичний статус незалежних. Поділ влади на три взаємодоповнюючі галузі – результат тисячолітньої еволюції суспільства, багатовікового людського досвіду, оптимальна форма, що дає змогу нині досягати найкращих результатів особі, суспільству, країні, уникати потенційно можливих зловживань з боку державних службовців, пом'якшувати протиріччя та конфлікти між членам уряду і громадянами, налагоджувати інституційне партнерство заради загального блага [7].

Підготовка та проведення виборів повинні базуватися на фундаментальних принципах демократичного суспільства – відкрито і гласно, відповідно до міжнародних стандартів – Загальна декларація прав людини [8, ст. 21] і внутрішнього законодавства – Конституція Республіки Білорусь [5].

У Білорусі застосовується мажоритарна система виборів. На думку автора, нині в країні найбільш доцільною є комбінована або змішана мажоритарно-пропорційна система виборів до Парламенту, яка передбачає голосування за кандидата і за пар-

тійний список, що дасть змогу найбільш повно проявитися потенціалові всіх політичних суб'єктів, насамперед, політичних партій.

Доступ до засобів масової агітації має бути гарантованим і забезпеченим реально. Усі кандидати повинні отримати достатні можливості озвучувати свої платформи, економічні та політичні програми, стратегію розвитку країни через ЗМІ. Свобода агітації, відсутність переслідування опонентів з боку державних органів має стати незаперечним елементом виборчого процесу.

Задля забезпечення прозорості підрахунку голосів, що є основою легітимності виборів, виборчі комісії слід формувати на багатосторонній плюралістичній основі за участю всіх політичних суб'єктів – партій та громадських об'єднань, що мають політичні амбіції. Головна умова – бездоганне виконання виборчого законодавства керівниками та членами комісій чотирьох рівнів – Центральної Комісії, обласних комісій, окружних комісій і дільниць.

Якість і демократичність виборчого процесу безпосередньо залежить від кваліфікованої та чесної роботи членів комісій, глибокого знання ними законодавства, нормативних актів, усіх складових виборчого механізму, своїх функціональних обов'язків. Тому надзвичайно важливе значення має спеціальна юридично-правова, методична та організаційна підготовка членів виборчих комісій усіх рівнів. Дуже суттєво – запровадити і використовувати систему електронного підрахунку голосів, що дає змогу оперативно обробляти дані голосування. Але головним є повернення Білорусі до демократичного шляху розвитку, коли саме народ, громадяни країни на основі демократичного принципу більшості формують, обирають владу. Це найбільш відповідає традиціям білорусів, національному історичному досвідові. Саме від практичного втілення ідеї демократизму влади багато в чому залежить успіх країни, народу, добробут конкретного громадянина.

Проблема впровадження прозорості, ефективної системи виборів є актуальною

як у Республіці Білорусь, так і в Україні. Запропоновані вище шляхи вдосконалення наявних недоліків та впровадження нових моментів у виборчій процедурі є подібними для обох країн.

У Білорусі парламентаризм пройшов від зародження до становлення ряд етапів, у яких по-різному визначалася роль представницького та законодавчого органу країни.

Історія виникнення і становлення політичної структури в Білорусі має глибоке історичне коріння. У певному сенсі можна говорити не лише про унікальність державної системи як такої, а й про особливий шлях розвитку різних гілок влади. У загальній хронології європейської історії, де з часу розпаду імперії франків почалося утворення держав на основі принципу станово-представницької монархії, на білоруських землях не тільки зберігалися, а й розвивалися демократичні протодержавні та державні структури, засновані на досвіді управління суспільством у родоплемінний період. Ці форми народного самоврядування, відомі як міське віче, пізніше втілювалися в олігархічне колективне управління «кращі мужі», «мужі путні», потім у традицію «соймовіння» як територіального, так і державного рівня, у кінцевому результаті привели до прийняття першої європейської Конституції Речі Посполитої 1791 р., де саме сойм мав стати постійно діючим законодавчим та контролюючим органом [9, с. 38]. Як справедливо зазначають дослідники, за конституційно-монархічної форми управління, коли в конституції були закріплені фіксовані права та свободи громадян, абсолютні монархії Росії, Прусії та Австрії вирішили ліквідувати Річ Посполиту як джерело «революційної зарази» [10, с. 140].

Парламент – найважливіший інститут представницької влади в сучасних демократичних суспільствах. Він є результатом тисячолітньої еволюції суспільства, багатовікового людського досвіду. Головна функція парламенту – законодавче забезпечення розвитку країни. Представницька гілка влади уповноважена створювати, удосконалювати чи анулювати закони, а

також визначати розміри податків і регулювати їх. У сучасному світі застосовуються різні форми представницької влади, механізми та принципи якої незмінно удосконалюються.

З відновленням суверенітету Республіки Білорусь в 1991 р. традиції парламентаризму почали швидко відроджуватися. Але їх природне встановлення було штучно перервано. Згідно з Конституцією країни, прийнятою 15 березня 1994 р., вищим представницьким і єдиним законодавчим органом державної влади в Республіці Білорусь була Верховна Рада. Її повноваження та функції суперечили одному з основних принципів розподілу влади, а саме – вимоги рівності всіх гілок влади. Унаслідок цього на практиці спостерігалось порушення балансу повноважень гілок влади на користь Верховної Ради, який законодавчо був закріплений на основі колишнього радянського принципу єдності державної влади. Це спричинило проведення конституційної реформи в 1996 р. Принципові зміни відбулися в структурі законодавчої влади, зокрема, припинила повноваження Верховна Рада Республіки Білорусь. Натомість було створено двопалатні Національні збори, які є представницьким і законодавчим органом влади. Виконавчу владу здійснює уряд – Рада Міністрів Республіки Білорусь, який формує Президент. У результаті внесення змін і доповнень до Конституції Парламент набув більш досконалої структури, що відповідає стандартам парламентаризму [11, с. 388].

Як вважає Л. Окуньков, суть принципу поділу влади полягає в тому, що єдина державна влада має своїм єдиним джерелом народ, ґрунтується на єдиному державному суверенітеті, на єдності державної політики з принципових питань, може бути пов'язаною правами людини, легітимно, у правовому режимі функціонувати за умови її деконцентрації, організаційно-правового розосередження між основними самостійними центрами (гілками). Він робить висновок, що цей принцип призводить лише до формального багатовладдя в державі, яке стає фактичним при відображенні в масовій свідомості [12, с. 9].

З точкою зору Л. Окунькова автор погоджується із застереженням, що, незважаючи на різні форми правління в державах, конфлікт між гілками влади завжди існує. Це – невід'ємне явище, важливим є те, щоб подібна ситуація не ставала кризовою.

За сучасною політологічною доктриною, вибори – найважливіше цивілізаційне надбання, завдяки якому забезпечується сталий розвиток товариств, громад, націй [13, с. 41]. Обрання громадських лідерів, органів управління державою – раціонально усвідомлений прояв людської діяльності, що впливає з необхідності поділу праці за інтересами і здібностями, спрямованого на збереження соціуму і його прогрес. На функціональному рівні вибори виконують роль конструктивного, найбільш відповідного інструменту формування сучасної ефективної влади. Консолідована місія виборів, в силу їх природи, – це можливість волевиявлення всієї нації під час формування трьох основних різновидів вищої влади в країні – законодавчої, виконавчої та судової. У сучасних умовах виборчі процедури є найважливішим оперативним інструментом керівної зміни політичних персонажів після закінчення строку їх повноважень або за умови неефективної, деструктивної чи руйнівної діяльності. Відповідно до сучасних стандартів вибори повинні мати п'ять головних властивостей: бути загальними, рівними, вільними, таємними і прямими [14, с. 33]. Відсутність вільного волевиявлення або дискредитація виборів призводять до стрімкого визрівання в суспільстві радикальних настроїв, що виливаються в некеровані дії – змови, перевороти, революції, результати яких є практично непередбачуваними.

Якнайшвидше запровадження справедливих і вільних виборів – стратегічна мета та магістральний шлях діяльності творчих політичних суб'єктів як у Республіці Білорусь, так і в Україні, що бачать і захищають перспективи нації, намагаються збільшити економічний потенціал країни, зміцнити її як суб'єкта міжнародного права. Формування органів влади через вибори, поряд із системою урядових призначень

і точної ієрархії виконавчих структур, – єдина оптимальна форма подолання пост-радянських і постколоніальних рецидивів, стрімкого політичного, економічного та соціального прогресу країни.

Висновки

Характеризуючи Парламент Республіки Білорусь, порівнюючи його з Верховною Радою України, слід виділити такі відмінності:

1. Застосування до Національних зборів Білорусі терміна «парламент» означає офіційне визнання парламентаризму в країні.

2. Парламент Білорусі – Національні збори, мають двопалатну структуру.

3. Специфічною властивістю Парламенту Білорусі є визначення його як загальнонаціонального представницького органу.

Вказані ознаки Національних зборів Білорусії є для нас показником розвитку сусідньої країни. Парламент Республі-

ки Білорусь, складається з двох палат, а Верховна Рада України є однопалатною. Основна функція Національних зборів – законотворча, парламент України також виконує цю функцію, але на відміну від Білорусі представницький характер органу не закріплений законодавчо в Конституції України. Нагальною проблемою двох молодих незалежних держав є легітимне формування цього органу.

Отже, інститут парламенту є безпосереднім чинником, що впливає на формування та розвиток парламентаризму в країні. Порівнюючи структуру, функції та призначення цього органу в Україні та Республіці Білорусь, можна зробити висновки, що є певні позитивні зміни після здобуття ними незалежності. Досвід Республіки Білорусь є важливим прикладом для впровадження позитивних моментів та врахування негативних чинників з метою їх уникнення.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 25.03.2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 27-28. – С. 366.
3. Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 14-15, № 16-17. – С. 133.
4. Журавський В.С. Український парламентаризм на сучасному етапі: Теоретико-правовий аспект / В.С. Журавський. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАН України, 2001. – 248 с.
5. Конституція Республіки Беларусь 1994 года: (с изменениями и дополнениями, принятыми на республиканских референдумах 24 ноября 1996 г. и 17 октября 2004 г.). – Минск: Амалфея, 2007. – 48 с.
6. Юхо І.А. Крыніцы беларуска-літоўскага права / І.А. Юхо. – Мінск: Беларусь, 1991. – 238 с.
7. Саверчанка І. Парламентарызм на Беларусі: традыцыі і перспектывы / Іван Саверчанка [Электронны ресурс]. – Режим доступу: <http://review.w-europe.org/4/3.html>
8. Загальна декларація прав людини (1948) // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – С. 89. – Ст. 3103. – Код акта 45085/2008.
9. Парламентаризм в Беларуси: монография / В.А. Божанов [и др.]; [под ред. В.А. Божанова, А.В. Горелика]; Част. учреждение образования «Ин-т парламентаризма и предпринимательства». – Минск: Иппокрена, 2010. – 230 с.
10. Вішнеўскі, А.Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі у дакументах і матэрыялах (Са старажытных часоў да нашых дзён): вучэбны дапаможнік / А.Ф. Вішнеўскі, Я.А. Юхо; пад агул. рэд. праф. А.Ф. Вішнеўскага. – 2-е выд., дап. – Мінск: Акадэмія-МУС Рэспублікі Беларусь, 2003. – 320 с.
11. Гісторыя Беларусі у двух частках. Частка 2. Люты 1927-1997 г.; пад рэд. Я.К. Новіка і Г.С. Марцуля. – Мінск: Універсітэцкае, 1998. – 464 с.
12. Окуньков Л.А. Разделение и взаимодействие властей в государствах СНГ и Прибалтики / Л.А. Окуньков // Право и экономика. – № 23-24. – 1997. – С. 3-13.
13. Electoral Laws and Their Political Consequences. New York, 1994. – 335 p.
14. New trends in electoral law in a pan-European context. Council of Europe Publishing, 1999. – 160 p.